Tokizenak Europan

Kokagunea deskribatuz adierazteko izen konposagaiak

1.1. Tokiaren deskribapenak....................................2
1.2. Konposagaien itzulketak tokizenetan..................3
1.3. Arketipoen igadurak tokizenetan.........................4
1.4. Tokizenak eta herrien jatorri izenak....................6
2.1. aN meneko unea...6
2.2. uTu duintasun tokiak...8
2.3. eRra ereduko areak...9
2.4. iLu leinuko lurdiak...9
2.5. Ka kobakoen gizatasuna.....................................10
2.6. Ba baitakoen bizitokia...12
2.7. aS etxekoen espazioa..14
Ondorea...17

TOKIZENAK ZERTARAKO

Tokizenak ibil-bideko puntu nabarienak dekribatzen ditu, ibiltariei edo bihalduei bidea erakusteko zehaztasunak bai-dira: Izeneoi ezker, itxastar edo legorreko aurrendari ta merketariek ba zekiten nondik norako joan-etorrien berri. Tokizenotan hasten da herrien aurre-historia ere eta, oroar, geroagoko etorkinen hizkuntzak ere aintzat hartu zituzten aurrretiz oskatu izenak eta, aldatuxe bada ere, hasierako soinua gordetzen dute gehienek.

1.1. Tokiaren deskribapenak

Izen bakoitzak edukin bat baino gehiago ditu Hiztegian, eta tokizenei antza emateko sare berezia bereizten du. (Ikus 5 or) Beraz, tokiaren deskribapena bilatzekotan, kontu, sare arrunteko semantika nahasiz, herri etimoan lerratzeaz. *Musu* izenak, adibidez, “pa” ere esan nahi du hizkuntza arruntean, baina tokizenetan “aurre/aurrean” esan nahi du, hau da, tokizenaren non-zelako kokagunea daukan eta, horrela, ba dakigu *Torre Muza*> *Torremocha* “aurreko dorrea” esan nahi duena.

Abasolo abizena “baba” ta guztiko soloa lez irudikatzen da, baina *aba>ba, ibe>be* datoz eta *Basolo/Besolo/Ibasolo/Biasolo* familiakoa da eta *Solabia/Solaw* itzultzen.

Abarrategui abizena “abar” edo “adar” artetik sortua bailitzan, baina *ibar/abar* da bere norabideko sorgua. Hagatik *Ibarrategi* ere ba da

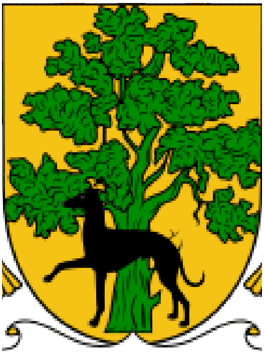

Tokizenen edukin jatorra bilatzekotan, baztertu halaber, tokian aldizka egoten diren elementuak, direla abere, barazki, landare edo zuhaitzak. Izena betikoa bai-da eta tokia deskribatzen duen euskarak iraun egiten du, euskalduna joan eta gero ere. Hagaitik da euskara antxinako izen hoien azterlari bikaina.

Aguilar abizena, *Egilar* bezala, *Larregi* forma itzultzetik dator.

Ochoa abizenak ez du *otso* pistiarekin zerikusirik etimo herrikoiaren ustetan baino. *Otxagiko* harmarrian, hala ere, *otsoa* agertzen da. Bere sorgua *ota/otta/otxa* formatik dator.

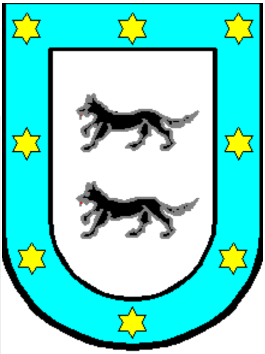

1.2. Konposagaien itzulketak tokizenetan

Tokien uharian, bakoitzak bere izena izan zezan, arketipoak itzuleztara ere josteko jokera izan da, *Olain/Inola* arketipo soiletan adibidez, edo *Etxagoien/Goienetxe* izen konposatuetan. Arketipo edo konsonante bakoitzak bere esnahia gordetzen du aurrizki edo atzizki doala, *Ataun/Unate* izenetan adibidez, nahiz eta argitasunean berea galdu. *Etxanike* ala *Íñiguez*, *Etxamendi* ala *Mendexa?* Hala ere, tokizenak itzulketaz baino gehiago galtzen du hitzaren igaduraz, *Eizmendi/Méndez* formetan bezala, adibidez. Erdaldunen ahozkerak nahiko iluntzen du ulergarritasuna, baina arketipoen iraupenak eta toki beraren aitorrak zihurtatzen digu *Groenland* izena, adibidez, *Landaguren* itzulia dela edo *Walkuren* forma argia *Valgrun/Valgreen* iluntzen duela alemanen igadurak edo *Valdeguren/Grunewald* eratara itzulikatuz [1].

Euskal tokizenak ez du iruzurrik egiten. Izenaren edukina aztertu eta tokia ezagutzea gauza bera da: ez doaz elkarren aurka, gauza bat esatez eta beste bat izatez. Europan eta inguruko lurretan geroago egin diren ADN analisiak, mitokondrioarenak, adibidez, euskaren jabetsuna, baieztatzen dute. Honela euskeraren bidez, munduan alderdi askotako aurre-historia argitzen da: nortzu eta noizkoak izan ziren lehen biztanleak eta ze kulturakoak ziren.

1 Itzulketak eta igadurak irudi biurrituak bezala, izkutatzen du izen jatorra , hala *Guines/Etxagüen*, edo *Kimber/Ibargüen,* baina itzulketa xedearen ezaguerak edo eta igadurarenak, gauzak berera erakartzen laguntzen digu.

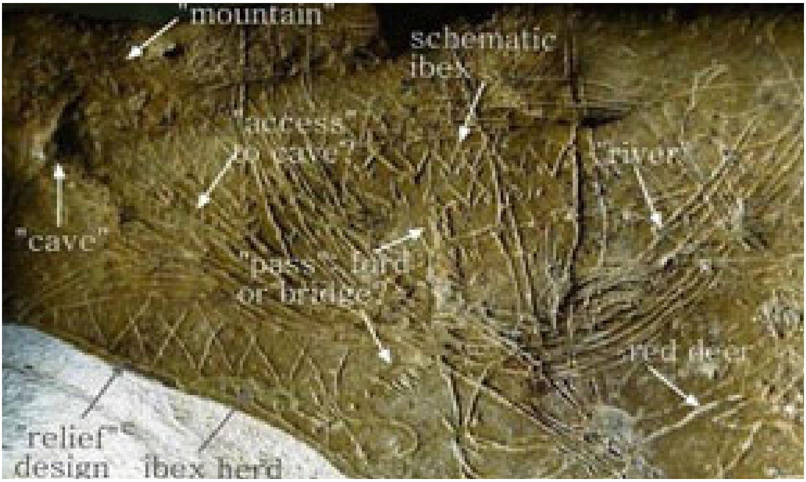

Ulzaman, Abauntz koban, bilatu duten Magdalein garaiko (13.000 K.a) mapa, Europa Ostean denik zaharrena: artzainak-edo ibili behar zuten lurdia deskribatzen du.

Tokizenen itzulketari jarraiki, ohitura bera ikusten dugu izen arruntetan edo jainko izenetan ere, eta nahiz kultura bezala elkarrengandik ihesi gura izan, bustana oskatzen duten subeak bezala dira. Hala *Ozti*[eu]*/Theus*[g]*, Terra*[l]*/Arthe, Thor*[esk]*/Urtzi*[eu]*, Ma.at*[e]*/Dama*[bab]*, Sole*[l]*/Elios*[g] edo latinak *urruxa*[eu] formatik *uxore*[l] "emazte" egiten duenean, edo *rute*[f] *itera*[eu] formatik "bide" adierazteko, *eskar*[eu]*/xaris*[g] "mesede", *bilku*[eu]*/cubile*[l] "bilgunea", *eresi*[eu]*/sir*[he]*, toca/kota, enagua/gona* "jantziak" edo *ibar/riva, besape/pavés,* etab. eta gehein bat hitz mailebatuak direlakoa izkutatzearren-edo eginak dira.

1.3. Arketipoen igadurak tokizenetan

Izenen ahozkera labantzen doa hizkera batetik bestera edo ahotik ahora eta izen jatorra itxurgatu egiten dute, batez ere, euskara galdu zuten alderdietan, *Ibarretxe>Ypres* tokizenean bezala. Igadurari "derivación" deitzen zaio erderaz. Eurotan ohartzekoak dira konsonante txortak. Euskarak arketipo-konsonante bakoitzaren balioa ezagutzen duenez gero, banaka eta bereziki ahozkatzen ditu, bata bestearen gainean pilatu barik: *br/pr/fr/bl/*

1º ARIKETA: TOKIZENAK DESKRIBATZEKO KONPOSAGAIAK						
aN	uTu	eRra	iLu	Ka	Ba	aS
une/on/uin	ota/uda/oiti	ur/uri/oro	ola/uli/ili	eko/aka/egi	ibai/ibi/be/vi	etxe/xe/es
ana/an/ain	atin/ton/son	ara/aran/arta	ilion/ulina	goi/goiti/gara	ibar/bera/bra	aisa/ais
ume/mia/ma	ate/tana/dan	oru/iri/aurre	lana/luna	kane/gana/gon	bona/bon	zelai/esi/esol
antia/and	atxa/otxa/osa	arru/aranda	lama/lumo	kota/gate/gat	beti/boti/bote	sena/senda
muno/mun	zu/so/sub	erri/arri/rio	laun/llano	kara/garai/gra	buru/bury	esto/estia
mendi/ondo	itera/zehar	orma/roma	altu/alda	kala/gale/gla	burgo/briga	sara/saroi
mata/meta	zuma/sumo	errota/roda	landa/land	kata/kaba	barri/berry	sarale/sar
marra/mar	atari/otero	arte/arda	larra/lar/lora	gota/got	barru/bri	sarre/sarri
muru/mur	iturri/tur/dor	arroka/roka	leku/elge	koro/gorri	bola/pola/poli	sala/sel
amil/mailo	ateka/dega	urte/urda	albo/alba	kole/gola	bala/val/vla	eska/eskola
angio/angu	oste/usta	urioste	olabe/labe	gibel/guren	boste/busti	eskuri/segura
naba/nasa	soro/solo	arka/ager	leza/loitzu/luz	guerra/gar	borta/port	sakana/aska
antxo/ansio	ter/derry/tegi	orbe/rivu/riva	lasa/leza	gala/gaila	beko/vico	eskina
musu/motx	zubi/subi	arbe/urbi	losa/ olas	kasa/gaza	baso/bajo	espina

pl/kr/gr/kl/gl/gn bilkunon esanahia galdu duten beste hizkuntzak ez bezala: ez du egiten *ibarra>ibra>bra*, *egala>egla>gla*, edo *gara>gra*, ez du egiten *Karazo>Craus*, edo *Egurrola>Grul, Galarraga>Clark, Ibarmena/Bremen, Ibarraga>Braga>Praga, Iberrola>Ferrol>Friol* bezelako otsei bide ematen. Nork esan behar zuan *Kalamendi* izenetik *Clemente* abizenak urten behar zuela?

Euskararen ahozkera argiak ez du arketipoen nasterik jasaten ez eta hizkuntza arruntean ere. Ez du *amantal>mantel* egiten edo *ainubi>nube*[(l)], *txukatu>sikatu>siccare*[(l)]*>secar,* etab. Soinuaren antza galdu duen beste aldatzen du esankizuznean ere, hala *atatu>atar*, *atomau>tomar*, *asartu>acertar, atera>acera, arrapatu>arrebatar>raptar, arte>rete*[(l)]*>red, alokairu>lucru*[(l)]*>logro, garaun>granu*[(l)]*>grano, garatz>gratia*[(l)]*>gracia, garba>grave*[2], *garatu>gratu*[(l)]*>grato, burutu>frutu*[(l)] "dar cabeza/fruto", *garan> gran* "crecido", *garantz>grande*[(l)], *bermatu>premere*[(l)], etab.

---

2 Lehen mailako analogia "antza" jainkozko arketipoetatik datoz eta bigarren mailako analogiak giza arketipoetatik. Hala *gara/gari* adibidez. *Gara+un>-garaun>granu* dator. Garia heltzean, *garatu>gratu*[(l)]*>grato* egiten da eta gari garauntsua *garba* buru makur dago, handik *garbatu>gravatu*[(l)] "pisutsu", ots, *agravado*. Erruz beteari analogiaz *garbai* "damutu" esaten zaio. Hizkuntzak izadiko sinbolo nabariari jarraitzen dio, gari-*buru* formatik *puru*[(l)]*>puro* pisuan *burutu>bruto* egiten dugunean bezala, hau da, lasto galtsua gabe pisatua.

2° ARIKETA: IZEN SORKUNTZA TA GIZAKUNDEA ARKETIPOZ ARKETIPO

aN uTu eRra iLu Ka Ba aS

aN	uTu	eRRa	iLu	Ka	Ba	aS
Aini	Ainetu/Otain	Ainar/Arain	Nela/Olain	Nekia/Gain	Nabia/Biana	Aines/Esain
Oina	Unda/Ataun	Arrona/Unar	Olano/N ola	Goina/Ungo	Bona/Unbe	Esuna/Unes
Muiño	Munt/Dumon	Munar/Remon	Munilla	Munikia	Munibe	Munitxa
Umia	Miota	Omar	Miola	Kamio	Bumia	Esamia
Mena	Mendi	Minar	Minola	Meñaka	Pimena	Menesa
Miota/Otami	Duo	Otarre	Otole/Olaeta	Otikua	Tubia/Bedua	Otetxe
Roma	Arroita	Arrue	Arrola	Arrokia/Karro	Arrupe/Be*rro	Arrues/Txarro
Olano/Ainola	Olaso/Otole	Olarre/Arrola	Ola	Oleaga/Okola	Olabe/Poli	Olaetxe
Okamia	Okado/Duke	Okarro	Okola/Olako	Oka	Okabe/Boka	Okas/Kasa
Bona/Umbe	Bedua/Tubia	Bera/Arbe	Bela	Bekea	Bea	Betxe/Etxabe
Etxaeina	Etxado	Etxaire	Etxola	Etxague	Etxabe	Etxe

1.4. Tokizenak eta herrien jatorri izenak.

Norbere etxearen izena hartu izan da etxekoen abizentzat eta, hagatik abizen guztiak dira, kontuizu, tokizenak. Jabea aldatzen denean ere, etxeak lehengo deierarekin jarraiten du eta izen harekin ezagutzen dira jabe berriak, abizen agiria aparte. Beraz lurdiaren *egalean* bizi direnak *egaleko>galego* dira edo *egalti/kelti, galés/gali*[1]*,* adibidez, goian bizi direnak *goiti/guti/godoak* eta itxas *marran* bizi direnak, *marrako/marroqui, marqués,* etab. Herrien historia aurrea, izena ezarri zien euskara amak daki.

Etxabeina>España dator eta hortik *hispanus/español. Etxagaina>Skania* dator eta hortik *eskanios>eskandinavos. Ibar>Yebro>-Ebro* lurraldeko biztanleak *iberiar/iberos, berber, hebrei>hibri* deitu izan dira, guenekoak *guentxe* eta *ota>Otx>Autx* "Ainamendi goialdean" bizi zirenei *otako>osko>oski/auski/uaski/baski* deitu dira.

2.1. An meneko uneak

An arketipoak "goia, domeinua" ordezkatzen du bereziki eta monosilabook darabiltza: ***une****>on,* hala *Unate/Ataun*, *Onandia/Andion*, *Uncastillo/Castellón, Ongara/Garona;* ***ain****>ein*: *Aines/Etxaeina, Ainorbe/Urbina, Ainetu/Twain;* ***ana****>an*: *Antibe/Vande, Antia/-Aitana*, *Anakabe/Cabanna, Andura/Durán;* ***ume****>mia*: *Umbal/-Val de Ume, Meaurio/Urumea, Miota/Dumia, Miola>Mola/Ola*

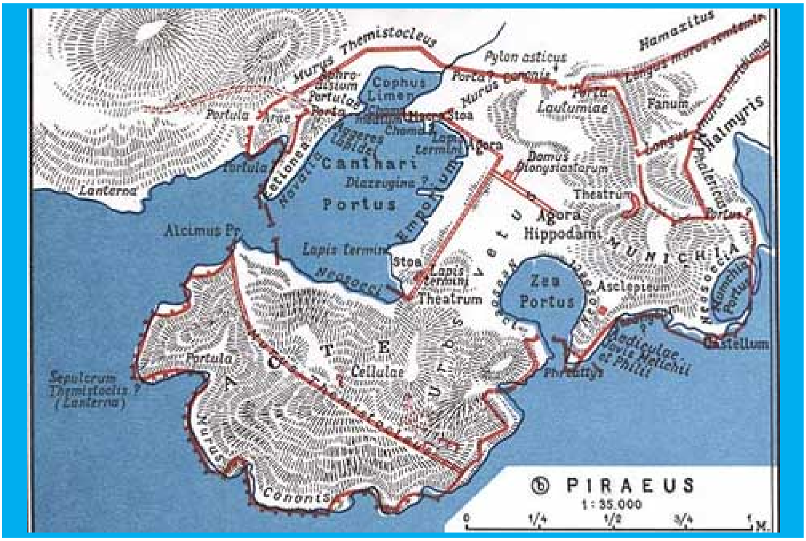

Canthari Portus/Atarigane, Athenai/Atain uriko portuari, eta auzoari, berriz, *Pireo/Barea*. Eskuman *Munichia/Mungia* muinoa eta bien erdian *Urbs vetus /Uribe zaharra*. Honen goiko mugan dago *Agora* filosofoen *ekura* edo *eguratz* tokia eta haren gaine aldean *Akropolis* jainkoen *egura*, edo santutegia eta erabat herriko gotortegia. Haren azpian *Stoa* arkuopea zutabez *esitua*, eta *muruak*, toki deskribapenetan Atenagino bai-da euskaldun.

mia; ***amai****>ama: Amatza/Ezama, Amara/Arama, Aramayo/-Mayora, Iturrama/Amador, Amezua/Zumaia*; ***man****/men: Mambre/Bremen, Mainaria/Armenia, Mankora/Gormena;* ***muno****/-muna: Muniano/Unamuno, Munilla/Olamunia, Munitxa/Etxamuno*; edo izen konposatuotan: ***naba*** *Nabata/Tanaba, Nabarra/-Arnava, Navola/Lanava* bezala; ***nasa****>naja: Nasarre/Arnesa, Naxara/Aranaz;* ***mendi***: *Mendaina/Ainamendi, Mandara/Aramendi, Mendabia/Bamendi;* ***marra****>mar: Maraka/Akamarre, Mardea/Adamar*, *Marko/Gomar*; ***murru****/morro/mura>mur>-mir, Morgaza/Cashmir, Muralta/Altamira, Murville/Villamor, Morrovale/Palmira;* ***angio****>ango*: *Angoso/Osango, Anguta/-Adango, Angiozar/Oxarango;* ***amil****>mil*: *Milikua/Comilla, Amileta/Adamil, Millán/Anamil;* ***mala****>mal: Malkorra/Grumalo*, *Malase/Asmal;* ***maila****>mel*: *Mailabia/Pimel*, *Mallén/Ana-*

mella; ***musu***>*muz: Musueta/Ademuz, Musakola/Calamotxa, Musora/Ormuz;* ***muga:*** *Mugarra/Armuga, Mugiro/Irumuga, Mugala/Lamuga:* ***ondo*** *Ondarru/Arrondo, Ondarra/Arrionda, Ondaeta/Atondo*; ***ante***>*anda/andi*: *Antona/Onandia Andiaga/-Akandia, Antia/Athenai, Antikua/Kuende, Andia/Denia*; ***inda***>-*inza: Indola/Olinde, Intxausti/Ostinza, Inzeta/Atienza,* etab.

2.2. Utu duintasun tokiak

Utu eguzkitik analogizatzen dira bere sartu-urteneko mendiak, ateak, otak. Hala ***ota***>*otxa/-tu>du>zu*: *Otabia>Tubia/Bedua, Dubiri/Brito, Otamendi/Mendota, Otxate/Atotxa, Otarra/Rato, Otaola/Olot*; ***ud***>*ux>us*: *Udala/Alotz, Uxarte/Artutxa, Udetxea/-Etxaus;* ***idoi***>*odi>do: Odieta/Atedo, Idoeta/Tadeo, Iduarte/Artedo*; ***usa***>*su/zu*: *Usabel/Belosa, Usabe/Biosa, Usetxi/Etxosia, Usularre/Larrosa;* ***ate***>*atx>aitz>az>aya: Atandi/Andetxa, Atxelar/-Larache, Azkorri/Gorza, Ayala/Laya;* ***atari***>*atxari>asari: Atarrabi/Rabat, Atarratze/Arrasate, Saratzu/Ozara;* ***ateka***/*gate*(e): *Ateka/Katea, Atiega/Gaite, Atxika/Gaitza*; ***atela***>*dela*, "humbral" *Talavera/Bardal, Daladier/Tarradella, Delaperra/Paradela;* ***atarte***>*sarde*: *Dardain/Andarto, Tarsis/Estraza, Sardes/Estarta;* ***oste***: *Ostaikoa/Akosta, Ostaze/Ezostea, Ostona/Donostia, Ostebal/Ballosta;* ***duena***>*duna>dona*(it>*ton>son*: *Duinaiturria/Torredona, Donas/Aston, Donamaria/Maradona, Donagaldia/Caledonia;* ***itera***(eu)>*iter*(l)>*izar/zear/zar*: *Zearsolo/Soloziarre, Izarmendi/Mendizar, Zarrabenta/Bentazar, Zearreta>Zarza, Atezar/-Serrate; ud+uri>****turri***>*dorre>dura*[4]*, Torre/Orta, Dura/Urda, Turrez/Ortez, Durana/Andura, Dorrana/Andorra,* con derivaciones como *Torragüena>Tarragona, Torrassa/Astorre;* ***atari***>*tar>sar: Atarratze>Tarsis*[5], *Tarrasa>Terrassa, Sarria* eta *tru/tro/tre/-tra/tri* multsoak, hala *Turabia>Trubia, Troade>Troya, Treviña, Bekotorre/Trabakua,* etab.; ***solo***: *Solaun/Unzalu, Sologuti/Goitisolo, Solabide/Bidasolo; -****tegi***: *Balzategi, Apeztegi, Gastegi,* etab.

---

4 *Ate+ uritu* "uraz edo arez inguratu", *turri>duru* dator. Hala *Aturri>Atxuri>Asturia, Turia, Tir,* etab.

5 *Tarsis* edo *Tartesos*(g) izena ez da Iberia aldekoa bakarrik, Itxas Gorrian ere agertzen zan antxinetan eta gurean *Atarratze, Tardetz* bezala.

2.3. *Erra ereduko areak*

Erra arketipoaren *area* eta *orua uri/iri*, *arru*, etab. dira. Honela **ara**>*aria>are/arre>ar*: *Aramendi/Mendiaria, Aravilla/Villar, Araba/Baria, Arraba/Barria, Araka/Karia, Eireland/Landera, Arrate/Atxarre, Arraka/Carra, Arramele/Millar;* **erri**>*herri: Erregoiti/Gutierre, Erreka/Karria, Errezil/Cillera;* **uri**>*ori*: *Uribarri/Ibarruri, Urioste/Bosturi, Urizena/Zeanuri, Oriol/-Ollauri;* h**iri** : *Iriola/Olaria, Irimindi/Mendiri, Irun/Uniri;* **oru**: *Orueta/Toro, Orueso/Osoro, Oromendi/Montoro*; **orube**>*urbe*: *Oribe/Beuri, Oribea/Biuri, Urbiola/Lurbe;* **arru**: *Arruazu/Azura, Arrutia/Atxurra, Arrueta/Turra;* **aran**: *Arana/Enar, Arandia/Teran, Arenas/Etxarren, Araine/Ainara, Arintxu/Otxoarin, Reinosa/Ozerin;* **orma**>*roma*: *Ormapea/Borma, Romate/-Dormea, Ormara/Maruri;* **arte**>*artze>arze*: *Arte/Terra, Arta/-Darrai, Arteaga/Garte, Artibai/Ibarza, Arzilla/Larze, Arsetxe/-Etxarse, Artxega/Okarze;* **ortu**: *Ortueta/Ateortu, Ortube/Bortu, Ortabe/Borda, Ordizia/Izurdia, Ortavilla/Villorta;* **arlo**: *Arlo/-Loharre, Arlach/Astarlo, Arles/Etxalar;* **erreka**>*arga: Erreka/-Karria, Errekalde/Caldera, Recavilla/Villarrica*; **arko**>*arca: Arkotxa/Otxarko, Arkaute/Uterga, Arkoba/Beurko, Arkitz/Zarko*; **riba**/*ibar: Erripa/Iparra, Riosa/Osorio, Rivas/Ezibar,* etab.

2.4. *Ilu leinuko lurrak*

Ilu arketipoak *Erra*, aldamenekoaarekin tirdabira du uri/*uli,* hiri/*ili* eta ara/*ala* bikoizketan ere: Araba/*Alava*, Armendi/*Almonte*, Erguren/*Elguren*, eta Ormedo/*Olmedo,* etab. formetan. Bereak dira **uli/ili**: *Ulise/Etxeuli/Etxelu, Ulibarri/Barrol, Ullate/Taull, Ulzama/Zamallo, Iliona/Unil, Ilaraza/Aracil;* **ola**>*loi>la>al>el*: *Olaso/Asola, Olagorta/Gordiola, Olarte/Artola, Olesa/Ezeola, Loiba/Beola>Bola, Loizate/Atxula, Olama>Lama, Lamiako /Mekola*[6]*, Labarka/Kabral, Lacasa/Casal/Casilla, Alkan/Canal, Eskola/Elciego;* **lan**: *Langata/Katalan, Lanas/Azalena, Langu/Golan,*

---

6 Hortik ulerten dugu *Lamiako/Mikola* izenak ez duela esan nahi "laminen etxea-edo", *Olamiako*, ostera, *Ola+mia+ko* "etxe txikiko" da. *Lamiturri/Durlam* "dorretxe txiki" bezala.

Lanciego/Eskolan; **laun**>*leun>lon*: *Longata/Katalaunia, Leunda/Talón, Lonbana/Navalón;* **leen**>*lein*: *Lenza/Azalena/Sallén, Leinz/Isiline, Lengara/Carlín;* **altu**/*alto>altxu>altzu*: *Altuna, Altubaso/Basualdo, Altzueta/Adalso, Altxuberro/Braldo*; **alde**>-*leda*: *Aldaba/Balda, Aldekoa/Ugalde, Aldeacueva/Kobalde, Alduzin/Osinalde, Altamira/Moraleda;* **larre**>*lar: Larraine/-Anielarre, Larreta/Atelaria, Larretxe/Etxalar, Larrabile/-Villalar; lan+ate>***landa**>*land*: *Landela/Leyland, Landesa/-Sheland, Landaguren/Groenland, Landas/Asland; ola+ota>-Olaso,* **luze**/*luz*: *Luzarte/Artzeluz, Luzaide/Deluz, Luzarra/-Arriluze;* **elge**: *Elgezabal, Elgezua, Elgeta*; **leku**: *Lekubaso, Legutiano, Lekuona/Bonloc;* **legor**>*leor*: *Lagorra/Korle, Legorreta/Kortela, Egileor/Elorregi;* **albo**/*alba*: *Albaina/Peñalba, Albaitz/Isalbe, Albaka/Galba;* **lasa**: *Lasama/Malase, Lasa/-Sala;* **lauso**/*losa: Losanto/Andeluz, Luxana/Txanola*; **leze***: Lexarra/Arlés, Lexarrabe/Arbelas, Lezetxe/Etxeles,* etab.

2.5. Ka kobakoen gizatasuna

Ka arketipoari, gizakiena denez gero, jainkozko forma zaharragoak gizatzea dagokio, hala *an/ain* formak ***kana>gana****>gaine>gain* gizatzen ditu eta *Aines>Kaines* egiten, *Angoso>Gangoso, Anguta>-Gangoiti* eta *Atiagane/Gandia* itzulkaten, *Eskana/Canes, Lacan/-Kanale; une,* hitz zaharra, ***kune>gona***[7]*> kon>gon* doa*: Unda>-Konde, Unza>Kontxa>Gonza, Unzaletxe>Gonzalez* eta *Konar/Aragon* itzultzen, *Kontxa/Txakon,* etab.*; ume>****gome****: Umetxo>Gometxo, Umera>Gomera,* etab.; *ota/otia* monosilaboak ***kota>goiti****>-godi>gotxi>gutxi/agudo>guda* gizatzen dira: *Otia>Goitia, Otikoa>Gotxikoa, Otañez>Godínez, Otin>Codina>Godina* eta *Atagoiti/Goitita* itzulkatzen, *Anguta>Anguita/Goitana, Mendikute/Kotiamendi, Monteagudo/Gudamendi*; *ata/ate* ***kata>gate*** dator, hala *Atea>Katea>Gate, Atalena>Katalina, Atauri>Katauri, Atela>Gatela, Ateka>Gatika* eta *Ateka/Gate, Katalan/Langata, Katharre/Argata, Katabera/Vergata, Ateleka/Legate,* etab. itzultzen dira*;* ***oro>goro*** dator *Oro>Koro>Goro, Orueta>Gorreta, Orona>Korona, Ordesa>Cortez, Orube>Gorbea, Orta>Korta,* eta *Gorreta/Ategorri, Goorbea/Begoria,* etab. itzultzen*; ara* ***kara>***

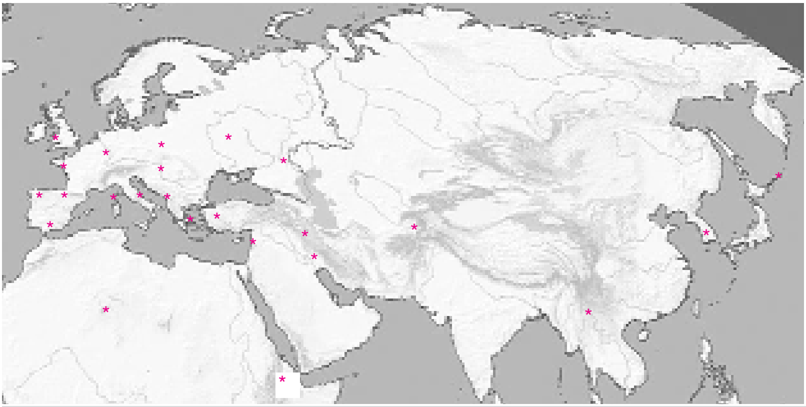

Ekura, kura, kuria, koria, gorria, kor, gor mendi santutegi izenak eta euren konposatuak errepikatzen diren tokiak munduan zehar.

gara>*garia*>*garai*>*geri*>*ager* dator, *Area*>*Garia, Areta*>*Karate, Artia*>*Garte, Arona*>*Garona, Aranda*>*Garanda*>*Grande, Arzak*>-*Garzia* eta *Garte/Arteaga, Garona/Ongarai, Karte/Artika* etab. itzultzen*; ola* **cola>gola** gizatzen da *Ola*>*Gola, Olano*>*Golano, Olain*>*Colina, Olako*>*Golako*, eta *Gola/Olako, Colina/Linko,* etab. itzultzen; *ala/al*>***kala*>*gala***>*gal* dator, *Alain*>*Galain, Allande*>-*Gallanda, Allendez*>*Galíndez*, eta *Gallanda/Andegal* itzultzen. NONGO[7] ***-eko***>*-ko*>*-go* dator eta ***oka-/ko-*** aurrizkitzen: *Otako/-Kota, Larrako/Okalar, Olako/Okola, Broca/Okabro, Beko/Okabe, Amezkoa/Goyanes* edo *Larrao*>*Largo* joten; ***-ka/-ga*** formak ***aka-/aga-*** aurrizkitzen dira, hala *Andiaka/Akandia, Zubiaga/Akazubi, Arraga/Agarre, Izaga/Akitz, Laka/Gal,* edo *Lach*>-*Lac, Andraka*>*Andrach* datoz; ***-eki-/egi-*** ere atzikitu egiten dira: *Egimendi/Montechia, Ibarregi/Egibar, Izarregi/Ekizarra, Engi/-Ekina; as* ***kas*** gizatzen da, hala *Asteiza*>*Gasteiz, Astano/Kastaño, Astana/Kastan, Astanaga*>*Kastañaga* eta ***kas***>*gaza*>*gaz* dator, hala *Kastor/Torkatxa, Kazarro/Orgaz, Cashmir/Murkas,* etab.*;* ***goien*** gehiengoa ***güen>kin*** dator, hala *Goienuri/Urigüen,*

---

7 Kasu berekoak dira hitz arruntetan *burko, belarritako,* etab., *goena,* berriz, *gona*[(eu)]*/gonna*[(it)] dator, eta gaztelaniak *enagua* itzultzen du eta era berean *toca*>*toga/kota*[(eu)]*, kotoin, giton*[(g)] dator *soingainekoa* dekribatzen.

Goienetxe>Güenche, Ibargüena>Barkin, Torragüena>Zorraquin: ***egoitz*** izenekoak ez dira ituzltzen: *Egozkue, Eguzkina, Etxabakoitz, Arrangoitz, Navascues*; ***koba****>cueva Kobalde/Aldeacueva, Gobar/Arkoba, Kobardo/Ardoukoba* etab. egiten dute eta ***kabia****>-cava, Kabiria/Ergabia, Kabale/Lakabe, Kaboto/Otxagabia* mugitzen dira*;* ***ekura****>kuria>kiria>kor>****gora****>gor* dator, hala *Bigorra/Gorbia, Korella/Ellakuria, Kurrola/Lakuria, Gorgana/-Gangor, Gurena/Angkor, Kurebio/Begorio, Kiriat/Txikuri, Kirizia/Eskiri* eta ***korta****>corte Kortabil/Villacorta, Cortés/Eskorta;* ***kara****>gara>garai>ager* formak ere itzulgarriak dira: *Ahaggar/-Arriaga/Garria, Garatea/Azagra, Karistia/Estigara, Karra/-Arraka, Karral/Alegre, Agerretxe/Escarré, Karrias/Ezkaray, Garitona/Donagarai, Kerbala/Balaguer* eta *kra/kre/kri/gra/-gre/gri* multzotzen da: *Kramer, Krakobia, Creta, Criton, Granada, Grecia;* ***kala****>gal* ere itzulgarri da: *Gallarta/Artekale, Galberdi/-Berdugal, Kalamuz/Musakola* eta *kla/kle, kli, gla/gle/gli* multzoten dira: *Clamart, Clinton, Clemente, Gladis, Glifort;* eta ***okelu****>gola Golluri/Urkulo, Golar/Arkola, Golluri/Urkullu,* etab. egiten dute.

2.6. Ba arketipokoen bizitokia.

Ba arketipoak orografiako *behe* aldea adierazten du, hala *abai/ibai*, *ibi*, *ibi+ate>bide* [8]*, ibai+ar>ibar* dator eta *ibai+al>ival>val>fal* [9]. Ba arketipoak ere gizartetu egiten ditu jainko arketipozko hitz zaharragoak, *une>****bon****>pon/fon*, adibidez, bere poztua apalagoa edo beheragokoa dela adieraziz, hala *Onendia>Buendía*, edo *ain/ein>-bain/bein*: *Aines>Baiñez>Bañez, Ainzu>Beinzu,* etab.*, ota>****bota****>-botxa: Otazua>Botazzo, Oza>Boza>Foz, Ozaeta>Pozueta*, etab.; *are>****bare***: *Areta>Baretta, Arrese>Varese, Arrieta>Barrieta, Argana>Barragán, Arela>Varela,* etab.; *oru>****buru****: Orueta>-Burieta, Orube>Burueba*, etab.; *uri>****buri****: Urien>Burien, Uriol>-Burela, Uriko>Burgo*, etab.; *iri>****biri****: Iribe>Biribai, Iriso>Biriatu>Brito*, etab.; de *arru>****barru***: *Arrueta>Barrueta, Arruza>Bru-*

---

8 Ohar hitzen konponketa: *ain+ate>inda* "goiko bide, mendi bide" eta *behe/ibi+ate>bide* "beheko bide" aztertzen da.

9 *Ibar/iber, val/vel* formak *ibai* dute oinarri eta *Ra/Ala* arketipoak bereizgarri, *Araba/Alava, Aragón/Alagón*, etab. hitzetan bezala.

Urkiolamendi eta Anboto: Mariren mendetik *ekura/urkia* mendera dator.

*za, Ruzela>Brucel,*etab.; *ili>**bili**>**villa**>bil: Ulina>Bolina, Ilarria>Villar,* etab.*; uli/ola>**bola**/pola/**poli**: Olain>Bollain, Olite>-Poleti, Olarre>Bollar, Olaeta>Bolueta,* etab.; *ortu>**bortu>portu**/a>forte: Ortegal>Burdigale, Ortueta>Bortueta, Ordizi>-Bordes,* etab.; *oste>**bost**>**post**: Ostemendi>Bustamante, Ballosta>Valpuesta*[10], *Ostende>Bostand, Posdam/Amposta*, etab.

Itzulgarriak dira ***-be**>-bi* daramaten hitzak, hala *Doñapea/Bedoña, Barbeia/Vibar, Eskubi/Vescu, Eskibia/Bieska>Bizkai, Larrabe/Belar, Turabia/Bituri>Vitoria,* etab: ***ibai**/abai>bia>ba: Gorbaie/Baigorri, Medabia/Ibamendi, Artibai/Ibarza, Babia/Baibe, Deba/Abadi, Solabia/Abasolo,* etab.; ***ibi-***: *Ibieta/Oxobi/ Ibixo, Ibisate/Astibia, Ibineta/Divina,* etab.; ***bon*** konposagai daramatenak ere iitzulgarri dira, hala *Alabona/Bonal, Olabuena/Buñol, Tabuena/Boneta,* etab; ***bide**: Atxubita/Bidazu, Arbide/Bidarrai, Egurbide/Bidegorri, Zabalbide/Bidezabal,* etab.*; **baita**/beiti>-bieta>bet*[(h)]: *Betulia/Olibete, Betola/Olabieta, Bediola/Olabaita,* etab.; *basa/**baso**>paso*: *Basauri/Urribaso, Bastia/Tiebas, Pastor/Durpas,* etab.; ***ibar***>bar: *barreta/Atibar, Ibarrena/Ainibar, Ibarruri/Uribarri, Barcia/Ezibar, Barzola/Zulaibar,* eta *bra/-*

10 Baskongadismoaren historigileak erratu egiten dute *Valpuesta “in vallis posita”* latinetik datorrelakotzat emanez, *oste>postea* datorrelarik.

bre/bri/pra/pre/fra/fre txortak egin zalea da: *Barrado>Prado, Ibarrate>Breda/Frade/Prada, Barreira>Freire, Barraga>Praga>Fraga, Baranda>Brand, Brenda>French, Bertein/Bretaña,* etab.; ***buru*** bezala: *bru>bri>fri>pri,* hala *Burutaran/Aranburu, Burland/Landaburu, Brigantia/Kantabria, Brouard/Artibury, Brisgovia,* etab.; ***barru****>barri/berri: Barrueta/Otabarro, Abarzuza/Zozabarro, Barroselas>Bruselas, Barrieta/Tabar*, etab., *ivalle>****valle****>val>bel>fal,* hala *Ivalles/Espilla, Valgano/Kanobal, Ballorka/Orgibel, Balza/Azabal, Vallegi/Egiafalia, Ostival>Westfalia* eta bere txortatuak: *bla/ble/fla, fle, fli, pla/ple/pli: Blanes/Ansval, Bler/Erval, Flandes, Fleming, Plana/Anval,* etab.; ***bil>****villa* : *Villagordo/Gordobil, Villena/Enbil, Plimud/Mudville, Villamor/Murville,* etab.; ***bailara****: Bailara/Arabella, Valera/Arvalle*, etab.; ***beko****>vico>piko* dator, hala *Vico>Vigo/Kobea>Gobea, Olabeko/Bekola>Picola, Bekoña>Bikuña>Begoña, Bekuria>Biguri, Bekotxe/Chaveco, Bekoria/Orvigo,* eta ***bako****>pago>bago>fago*: *Bakolla/Labako, Bagola/Labako, Fagoaga/Cabaco;* eta ***bizkar***: *Bizkargüena, Altabizkar/Bizkarralde, Bizkargane,* etab.

2.7. aS ats=espiritudunen espazioa

Hasieran gizakien bizitokia *une/ano, ud/ux, ate, uri/iri, ola/ili* jainko arketipoez baliatzen zan eta gero *ekua*$^{(s)}$*/oko/-ko, baita/beti*, konponbidez gizatu zan. Azken baten *ese/etxe/etze* santutasun zehatz ospea [11] izan zuan *aS* arketipoak eta forma zaharrak berritu ziran: *Unetxe/Etxaun, Udetxea/Etxado>Jado, Uzetxi/Soietze/Etxauz/Txoza, Atez/Ezate, Urritxe/Etxauri, Olaetxe/Eziola, Ekotxea/Etxakue>Eskue, Casa/Ezka>Ezaga, Chaves/Batiz, Chivite/Vitiz,* etab *Etxe/Etze/Etse/Itxe, Ese/Ez/Iz* konposagaiak uharitu egin ziran, hala *Cha-Martin/Matinez, Cha-con/Gomiz, Txa-pero/Periz, Exi-Meno/Meniz, Esa-ola/Olaiz, Txa-Joan>Joaniz, Txa-nike/Iñiguez, Cha-bat/Bates,* etab., Iberia bietan.

Etxe/etze egitura, sute eta guzti’ santutegi ohoreko ematen zan

---

11 Mitoaren arabera, Filemon eta Baucis senar-emateek jainko eskekoak onartu zituzten bere txabolan eta, hagatik, jainkoek bere txabola santutegi biurtu zuten. Santutegi ohore bera egozten dio *etxe* erakundeari A. Barandiaranek, *etxandera* dela bertako *santera*. (J. M. Barandiaran, *Mitología vasca*, p. 55-72)

Zikuratu/etxegoratu Sumer-etik Babiloniara artean, harriluzko erainkintzza

Sakkara/Etxagara deitu piramidea Egipton. Harlanduzko eraikintza.

aS bereziko arnasa [12] hartu bailuen eta, haraz gero, jainkozko izen monosilaboak ere santutatun bereziaz jantzi ziren: *Aini>Etxaeina>-Esain/Aines* itzultzen dena, *An>San/Anza/Ansa, Anu>Etxano>-Esano/Ezano, un>Etxaun/Ezaun Anués, Unax, Onesa>Ones* etorri edo itzultzen direnak edo *Xauna>Jauna* ere datozenak. *Ota, Uda, Ate>Esota>Sota, Etxeto, Etxaide, Ezate, Estia, Zid* datoz eta *Otez, Udetxe>Dutxe, Atez>Deza, Díez,* itzultzen dira. Forma konposatuetan *Estigara/Karistia, Estebar/Baresti, Estival/Tiblisi, Asteiza/-Gasteiz, Astana/Castan,* etab. biurtzen dira; *Ara*/aria, *Oru, Uri>-Etxarri>Etxaire, Etxauri>Jauri* datoz eta *Arrese, Artxe, Oroz, Urrutxi, Uriz,* etab.; *Ola Esola>Sola, Sala, Zela, Zelai, Zelanda* datoz eta *Olaetxe>Olesa>Olas, Ulazia, Leza, Lasa, Antzelai,* etab. itzultzen.

Oka/Aka bizitokiak *etxe* ohorea hartzen dute *Eskue, Eska, Eskumendi, Eskola, Eskina* formetan eta *Cosa, Casa, Montesco, Olaskua, Gueñes,* etab. gogara itzultzen dira; *Bea/Ibi Betxe, Baza, Ibiza, Fiz,* datoz eta *Etxabe>Txabe, Izabe,* etab. itzultzen dira; *kana/kano* forma konposatuak *Eskana, Eskano, Chacón* datoz eta *Canes, Canosa, Conesa,* etab. itzultzen dira; *kota/kotxi Eskota, Eskutxi>Scocia,* datoz eta *Kodés, Gotiz* etab. itzultzen dira; *kara/ekura>kuria*

Etxe izenak *esi* erroan du sorrera eta hasierako egitura sute eta guztiko giza bizitoki bihurtzean, jainkozko *su* gaia eukiteko adina egiten zuan eta hagatik, *etxe* erankundeari bizien eta hilen babesa egotzi zitzaion, ots, betiko zoriona gordetzeko duintasun edo ahalmena eman zion asaben ama mendeak.

Ezkara, Sacra>Sagra, Escarré>Segre, Ezkurra>Segura, Eskuria datoz eta *Karreze>Carrés>Gares>Gartzia>Gracia, Garraiz, Grecia, Kurutze, Goriza, Korres, Kuries>Kuriz>Cruiz>Cruz,* etab. itzultzen dira; *kala/kola Eskala, Eskola* datoz eta *Kalesa>Gales, Kolesa,* etab. itzultzen dira.

Baina, Peña forma gizatuak *etxe* nortasuna hartzen dute *España, Espina* izenetan eta *Baines>Bainez, Biañez, Viñas, Pinies,* etab. itzultzen dira; *Bota, Vito, Bate>Bada* gizatuak *Espota, Espada, Espido* datoz eta *Potes, Batés>Padés,* etab. itzultzen. *Inda* "bide goitarra" ***senda***[14] dator *Zendea/Disend, Sendika/Kasenda, Sindika/Gassendi* forma itzulgarrietan; ***jaun****/jan/san* izendunak, hala *Janmendia/Mandojana, Jandoni>Sandoni/Donisan, Zambrana>-Jambrana/Bransan* itzulgarri dira*;* ez ordea ***jauri****>jaur* osagarridun *Jauriko, Jaurino, Jauregui* izenak*; barru* sendikoak itzulgarri dira, hala *Chavarrio/Barriosa, Txaparro/Barros; iber/per* izeneko *Espera, Esperia>Esper, Sper, Espar* ere itzuli egiten dira, hala *Péres>Pérez, Parres, Barrabés,* etab.: *villa/bela* dutenak, *Chavilla, Chavela, Espilla, Sevilla, Spell* bezala, *Belche, Villacha, Avilés, Apeles, Aples, Víllez,* etab. itzultzen dira eta giza arketipo soileko *Kaba, Koba>Cueva* forma hoiek *Ezkaba, Eskubi, Segovia* egin eta *Cabeza, Cubias, Cuevas*, etab. itzultzen dira

aS arketipoa ***etxe****->xe-, etze->ze-, ese- se, xe->s-, iz-/ zi-, etx-*, etab. dator, hala *Etxeberri>Xeberri>Javier, Etzelanda>Zelanda, Esagibela>Eskibel, Etxagara>Sagra, Eskue/Seco, Espilla>Sevilla, Etxagüe>Yagüe, Etxebarri>Shefar, Xemein>Ximena>Jemein, Ezeiza>Zize, Chajon>Xixona, Etxea>Ejea, Etxabel>Shefiel, Chevalier>Sheifler, Etxaeina>Estaina>Stein, Etxaeina>Jaen, Etxagüe>-Jakue, Etxetxo>Esteso, Etxabetxo>Espejo, Etxagara>Askarre, Eskonetia>Sigüenza, Eskuria>Segura, Eskubi>Segovia, Eskola>-Zigüela, Sparta*[(l)]*>Shefarad*[(h)]*,* etab.

---

14 *Inda* "goiko bidea=eguzki bidea" izena hartzen du Karakorun mendi santutegirik altuenerainoko bidea ere *Indo* ibaiak izaki. Jainko bide hau ere, aldien osapenean, *aS* santutasun seinua hartuz, gurean *senda* dator eta Sortzaldean *Shindy/Sindi* "bide on, zuzen" edukina janzten duela, *Shinto* erlijioak bezala.

ONDORENA

Tokizenak ematen dio euskarari unibertsaltasun agiria eta hori frogatzera dator eman dugun tokizenen azalpen ariketa. Tokizena, tokiaren deskribapena denez gero, mundu guztiak ikus dezake toki bakoitzean euskararen egia, lehen bezala orain ere, baina izenaren edukina euskarak bakarrik uler dezake.

Tokizenaren sorkuntza eta hazkundeko bide luzeak euskara beraren historia gordeten du barnean: jainkozko monosilaboetan hasi, gizatasunezko aglutinazioak bete eta *etxe* label seinua lortu arte. Kosmo idekian goitar hazi eta gizartean apal bildu den giza irakurketa da. Egokitu zitzaion bizitokiari gizakiak izena ezarri zionean, haren ardura hartu zuan.

Zazpi arketipoak euskarari berari ezeze, tokizendegiari batasuna ematen diote, zazpi osotasunaren zenbakia bai-da, margo, soinu hitz eta arteen munduan. Giza logikak mitologikarekin bat egiten du eta bat eta orokor den munduaz jabetzen laguntzen digu.

Hitz gako berezietan *ekura>ekur* “mendi santutegia” *Gory* Ahaggar aldetik *Karakorum*-era eta harantzago (ikus 11 or.) eta urren, *etxe/etze* “norbere jaiotetxea” izan dira gizakiak Jainko topaketan gehien jasarritu dituenak, hasi erdi mendi eta erdi *etxe* izan ziren *Ziguratu* eta *Sakara* tenplo erainkitzetik eta *etxe* apalerainoko toki sagaratuak, gainerako tokizendegia bildu dutenak.

Hizkuntzako izendegia bezala, tokizenen mundu zabala, *aS* “santutasun zehatz” arketipoak osatu izan ditu aldien aldiko jakinduriaren argitasunekin, hizkuntza giza ametsen profezia eta erabat bizikizunen osapena delarik. Tokizena, gainera, euskara eta gainerako hizkuntzen jatorriaren ardatz eta jatorriaren lekuko da.

Historiaren hasieran entzun zan hitz soil monosilaboa oraindino hitz eta tokizen bakoitzaren muinean entzuten da, nahiz eta ahozkera ezberdinetan emana. Bere bilaketa giza espirituarentzat abenturarik ederrenetarikoa gertatzen da gaurdaino.